

passzusait, sőt a függelékben közli a forrásokhoz tartozó kánonok gyűjteményét is. Az egész kötetet jellemzi a rendkívüli nyelvi és stilisztikai igényesség is.

Az angol és német nyelvű rezümétet fotódokumentáció, és több mint 70 műből álló bibliográfia követi. Nagyon értékes és gazdag az a fogalomtár, amely a függelékben szerepel és segíti az olvasót a tartalmi eligazodásban. Ugyancsak nagy segítség a kötet végén szereplő személynév és tárgymutató is.

A kutatóknak és a téma iránt érdeklődőknek óriási segítség a most megjelent kötet, hozzátevé, hogy hiánypótló munkáról van szó. A kutatást és a kötet megjelenését az OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok) támogatta.

(ism.: *Löffler Erzsébet*)

**SOMORJAI ÁDÁM OSB – ZINNER TIBOR: A Szabadság térről
Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József
bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az
Apostoli Szentszékkal, 1956–1971.
Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2016.
766 old.**

Mindszenty – eredeti nevén: Pehm – József (1892–1975) bíboros, Magyarország utolsó hercegprímása Magyarország 20. századi történetének egyik legvitatottabb alakja, akinek megítélése napjainkban is számos vitához vezet. A Mindszenty személyiségével kapcsolatos egységes kép kialakítása, vagy legalább az eltérő álláspontok közelítése kétségkívül olyan elsődleges források által válik lehetségessé, amelyek magától a bíborostól származnak, és rávilágítanak azokra a jellemvonásokra és világnézeti tényezőkre, amik Mindszenty cselekedeteit motiválták, illetve befolyásolták.

Azok, akik egy történelmi személyiség tevékenységét ösztönző tényezőket az adott személy által leírtak mentén kívánják nagyító alá venni, általában emlékiratok, naplók után kutatnak, és az abban elbeszéltek mentén igyekeznek feltárni azokat a jellemvonásokat és körülményeket, amelyek – hitük szerint – megmutatják az egyes cselekedetek okait. Mindszenty József is papírra vetette visszaemlékezéseit, amelyekkel igazolni kívánta a hercegprímási címéhez való ragaszkodását és politikai szerepvállalását. E lapokról egy megalkuvást nem ismerő, szilárd jellemű, elveihez, hitéhez és hazájához egyaránt hű ember képe tárul elénk, aki igyekszik alaposan megmagyarázni tetteinek okait. Ami Mindszenty jellembeli tulajdonságait illeti, azokról kétségkívül teljes mértékben helytálló képet adnak az emlékiratok. Azonban, miután a memoár olyan műfaj, amely vitathatatlanul az öngazolás, mentegetőzés céljával készül az utókornak, tehát megjelentetésre szánják, a kizárólag ez alapján történő vizsgálódás nem vezethet objektív értékeléshez, ezért a visszaemlékezéseket – legyen szó akár Mindszentyről, akár bármely más történelmi személyiségről – okvetlenül szükséges más forrásokkal összevetni. Az emlékirat, mint műfaj, további hátulütője az is, hogy utólagos, és szerzője többnyire élete alkonyán vállalkozik a megírására, amikor az emlékezete már nyilvánvalóan megfakult. Emellett az öngazolás tényéből szükségszerűen következik egyes, az emlé-

kezőt kevésbé jó színben feltüntető epizódok módszeres elhallgatása is. Mindez az összes létező memoárra vonatkozik.

A történész szakma elvárásainak megfelelő tárgyilagos kép csak széleskörű forrásfeltárással, s a fellelt dokumentumok összehasonlító elemzésével alakítható ki. Ennek ellenére mindmáig sokan ragaszkodnak ahhoz a Mindszentyt mintegy tévedhetetlennek, a magyar nemzet kommunistaellenes harcának szimbólumaként ábrázoló képhez, amely az emlékiratok tükrében, valamint a szocialista érában elszenvedett egyházüldözés történeti traumája révén alakult ki. A Mindszenty megítélésével kapcsolatos vitában részt vevő másik oldal ezzel szemben minél negatívabb színben igyekszik feltüntetni a bíboros tetteit, ami ugyancsak torz, valótlan kép kialakulását eredményezi.

Somorjai Ádám OSB és Zinner Tibor könyve Mindszentynek XII. Piusz (1939–1958), XXIII. János (1958–1963) és VI. Pál (1963–1971) pápákkal, valamint a vatikáni államtitkárság dolgozóival való levelezését, illetve más, határontúli személyeknek a bíborossal kapcsolatos feljegyzéseit teszi közzé, új megoldást kínál a Mindszenty Józsefről kialakult kép pontosításához. A szerzők azt vizsgálják, hogy milyen Mindszenty-kép alakítható ki a hercegprímásnak az Apostoli Szentzsékkal folytatott levelezését elemezve, ezáltal – az eddigi gyakorlattól eltérően – figyelembe veszik a Vatikán álláspontját is, amely az egyetemes katolikus egyházat képviseli, így a világ összes katolikusának érdekeire tekintettel kell lennie. A kötet célja – amint az előszóban (11–15. p.) is megfogalmazásra kerül – az, hogy a leveleken keresztül közelebb hozza az olvasókhoz Mindszentyt, mint embert, akinek erényei és hibái egyaránt vannak – éppen úgy, mint mindenki másnak. A hatalmas mennyiségű, feltárt és feldolgozott forrás közzétételével a szerzők sikerre vitték a kitűzött célt, és egyúttal izelítőt adtak az olvasóközönségnek abból a rendkívüli ismeretanyagból, amellyel Mindszenty József tevékenységéről rendelkeznek.

Miként az előszóból – amely jóval több egy átlagos előszónál, sokkal inkább bevezető tanulmányként és a forrásbázis bemutatásaként szolgál – kiderül, hogy a könyv nem minden előzmény nélkül született meg. A két szerző hat évvel korábban tette közzé Mindszenty levelezését az USA elnökeivel és külügyminisztereivel,¹ valamint angol nyelvű forráskiadványt is készítettek, amely lehetővé teszi Mindszenty tevékenységének megismertetését a nemzetközi közönséggel.² Ezen túl Somorjai Ádám háromkötetes, kétnyelvű műben is vállalkozott a Mindszenty bíboros és az Apostoli Szentzsék kapcsolatáról képet adó, 1956 és 1971 közötti dokumentumok kiadására, magyar és eredeti nyelven.³ Somorjai Ádám a dokumentumgyűjtemé-

¹ SOMORJAI ÁDÁM OSB – ZINNER TIBOR: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971. Bp., 2010.

² SOMORJAI, ADAM OSB – ZINNER, TIBOR: Do not Forget this Small Honest Nation, Cardinal Mindszenty to 4 US Presides and State Secretaries, 1956–1971. A documentary overview. Bloomington, 2013.

³ SOMORJAI ÁDÁM OSB: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. II. Documenta 1956–1963. Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása. II. Tanulmányok és szövegközlések. Bp., 2009.; Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. III/1. Documenta, 1963–1966. Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása. III/1. Tanulmányok és szövegközlések. Bp.,

nyeken túl további tanulmányokban is foglalkozott a Mindszentyvel kapcsolatos források elemzésével.

A szerzők a bevezetés során röviden ismertetik az Apostoli Szentszék és a bíboros között zajló levelezés menetét. A közölt dokumentumok abból az időszakból (1956–1971) származnak, amelyet a bíboros, aki nem kívánta elhagyni Magyarországot, a budapesti Szabadság téren található amerikai követségen töltött. Bár az amerikaiak biztosították Mindszenty számára az 1956. november 4-én kért menedékjogot, ez korántsem jelentette azt, hogy a prímás szabadon mozoghatott és tevékenykedhetett, így levelezése is szigorú cenzúra alá esett. 1956 és 1963 között – XII. Piusz és XXIII. János pápasága alatt – a levélváltás nehézkesnek bizonyult, aminek eredményeképp XII. Piuszhoz egyetlen levél sem jutott el, és XXIII. Jánossal is korlátozott volt a kapcsolat. VI. Pál pápaságának idején vált kölcsönössé a levelezés, amely az amerikai követség közvetítésével zajlott. Annak ellenére, hogy Mindszenty nyitott borítékban kényszerült átadni a leveleit a követségi dolgozóknak, a források rendkívül szókimondóak, és őszintén feltárják a bíboros aggályait, gondolatait. Ebből arra következtethetünk, hogy Mindszenty olyan ember volt, aki nyíltan fel merete vállalni a véleményét, ami minden bizonnyal hozzájárult ahhoz a tisztelethez, amely mindmáig övezi alakját.

A kötetben közölt források (bemutatásuk: 16–23. p.; forrás-és irodalomjegyzék: 735–753. p.) eredetijei az Amerikai Egyesült Államokban, Washingtonban találhatóak. Tekintve, hogy a XII. Piusz pápához írt, válasz nélkül maradt levelek nem az amerikai gyűjteményben, hanem a budapesti Mindszenty Levéltárban találhatóak, a szerzők ezeket nem közlik szó szerint, de tartalmukat röviden összefoglalják. (1. fejezet, 31–33. p.)

A szerzők – Mindszenty pályafutásának széleskörű, alapos ismeretéről tanúbizonyságot téve – tájékoztatást adnak arról is, hogy ezen kívül mely hazai és külföldi levéltárakban érdemes kutatómunkát végezniük azoknak, akik Mindszenty életútjának, tevékenységének más szeletét kívánják vizsgálni. A Vatikán levéltárainak iratanyaga még zárolt, ezért az itteni dokumentumok kiadására még nem kerülhetett sor. Ezért a Mindszenty-kutatás egyik feladata ezeknek a forrásoknak a feltárása lesz, de a jelenleg hozzáférhetőek is számos újdonságot tartalmaznak Mindszenty tevékenységét és személyiségét illetően. A könyvnek ez is nagy érdeme, hogy kijelöli ezeket a kutatási irányokat, kifejezve a szerzők abbéli reményét, hogy sikerül felkelteni a Mindszenty korában még nem élt, fiatalabb generáció érdeklődését, amely kívülről szemléli a történéseket. Úgy vélem, hogy a szerzők teljes mértékben elérték ezt a célt is.

A források öt fejezetben kerülnek közlésre, minden esetben a dokumentumoknak keretet adó bevezetést követően. A három pápával – illetve a Vatikáni Államtitkárságon dolgozó beosztottaikkal – való kapcsolat elemzésén túl ugyanis fontos elem Mindszenty megítélésében a bíborosnak a pápaválasztó konklávék idején tanúsított magatartása. Ez talán még a pápákhoz írott leveleknél is jobban alátámasztja azt, amire a szerzők igyekeztek rávilágítani a forráskiadás során, hogy noha Mindszenty viselkedése

2010.; Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. III/2. Documenta, 1967–1971. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása. III/2. Tanulmányok és szövegközlések. Bp., 2012.

a magyarság szempontjából nézve kétségtelenül hősies volt, az Apostoli Szentszék nézőpontját tekintve egyes lépései nem bizonyultak helyénvalóknak, vagy megengedhetőeknek.

Az öt fejezetet követő, *Záró gondolatok a bíborostól – és a kötet összeállítóitól* című részben (639–676. p.) a szerzők a forrásokból levont következtetéseket osztják meg az olvasókkal, ezért a „záró gondolatok” és a dokumentumok szervesen összekapcsolódnak, így együttesen érdemes vizsgálni őket. Az amerikai követségen töltött csaknem tizenöt év alatt Mindszenty levelezése kizárólag a neki menedéket adó diplomáciai testület ellenőrzése mellett folyhatott. Amennyiben ezt betartotta, valamint a Vatikáni Államtitkárság is tiszteletben tartotta a kommunikáció kijelölt módját, az üzenetváltás zavartalan volt. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty között 1963-ban, VI. Pál pápaságának idején vált intenzívebbé s kétoldalúvá a levelezés. Ezzel szemben az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez írott levelek rendszerint válasz nélkül maradtak.

A következtetések levonása során Somorjai Ádám és Zinner Tibor több fontos tényezőre felhívják a figyelmet, amelyek a bíboros emlékirataiból nem rekonstruálhatóak. Bár Mindszenty írásaiban mindig menedékjogról beszél, amelyet az amerikai követség biztosított a számára, valójában a hercegprímás csak menedéket kapott, amelynek következtében az amerikaiak diktálhatták az követségen tartózkodás feltételeit, azaz meghatározhatták, hogy Mindszenty kikkel léphet kapcsolatba. A bíboros nem fogadta el ezt a feltételt, és a követség hierarchiájában alacsonyabban álló dolgozókat igyekezett megnyerni annak érdekében, hogy tegyék lehetővé számára a kerülőutas kapcsolattartást. A szerzők ennek konkrét példáit is ismertetik az olvasókkal, hangsúlyozva azt a tény is, hogy Mindszenty voltaképpen a saját maga által kért menedék adóit próbálta meg kijátszani (642–644. p.).

Amikor Mindszenty 1958 októberében meghívást kapott a pápaválasztó konklávéra, nem elsősorban azért döntött az amerikai követségen maradás mellett, hogy – az ő szavaival élve – a szocialista rezsim ne tartóztathassa le. Maradásának oka sokkal inkább abban keresendő, hogy saját magát az egyetlen legitím magyar vezetőnek tartván úgy vélte, hogy a konklávéra történő elutazása esetén egyfelől Magyarország véglegesen a kommunisták kezébe került volna, másfelől – miután valószínűleg nem engedélyezték volna számára a visszatérést Budapestre – saját primási pozíciója került volna veszélybe. (645–648. p.) Amikor Mindszenty az amerikai követségen keresztül megkapta a meghívást a konklávéra, így reagált: „A Szent Bíborosi Kollégium nem érti az ő helyzetét, aki a »legitim« kormány utolsó képviselője Magyarországon. Ezért kétségek között van, 1. »az Egyház iránti engedelmisség és 2. saját hazája érdekének szolgálata« között” (39. p.). A bíboros dilemmáját végül a magyar szocialista kormány ellenállása eldöntötte, az utazásra nem kerülhetett sor (2. fejezet, 35–44. p.). Végeredményben ugyanezért tért ki az 1963-as konklávén való részvétel alól is (645–648. p.; 2. fejezet, 95–110. p.). Az Amerikai Egyesült Államok nagykövetsége Mindszentyre bízta a döntést, miután megérkezett a meghívólevél, feltárva a bíboros előtt, hogy a Magyarországra való visszatérését Amerika nem tudja garantálni. Mindszenty hosszú levélben válaszolt a konklávéra történő meghívásra, amelyet a megválasztandó pápának címzett. Ebben részletesen feltárta Magyarország helyzetét, kitérve a határon túli magyarság nehézségeire is, majd feltárta aggályait, amelyek az

1958-ban leírtakhoz hasonlóak voltak: „Magyarország primásának egyedülálló alkotmányos szerepe van. Ő az, aki összeköti a tízmillió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodsor a 3 és 1/2 millió 6 elcsatolt területe (1919) [sic!]. Harmadszor, az egész világon szétszóródott 1 és 1/2 millió magyart. [...] Meggyőződésem szilárd, hogy a primás jelenléte fontos a hierarchikus papság, a hívek és a magyar közélet számára.” (106. p.) Ebben a levélben fejtette ki Mindszenty azt is, hogy távozása a kommunizmus győzelmével lenne egyenértékű (108. p.). Tehát a primás – elsősorban a nemzeti érdekeket figyelembe véve – úgy döntött, hogy nem utazik el erre a konklávéra sem, ami a Vatikán szempontjából nyilvánvalóan helytelen viselkedésnek minősült egy bíboros esetében. Mindazonáltal megjegyzendő az is, hogy – miként arra Franz König bécsi érsek, bíboros rávilágított egy 1963. áprilisi feljegyzésében – Mindszenty ütőkártyát jelentett a Szentszék kezében, mivel a bíboros Magyarországról történő távozása esetén a Vatikán feltételeket szabhatna a magyar kormánynak. (70. p.) Mindszentynek a Magyarországról való távozásról kialakult álláspontját jól érzékelteti Owen Thomas Jones amerikai ügyvivő feljegyzése Casaroli bíboros 1963 májusában tett látogatásáról, amelynek során Casaroli igyekezett meggyőzni Mindszentyt, hogy Rómába menjen, ám ő hajthatatlan maradt: „Nekem a távozás, mint hercegprimásnak, azt jelentené, hogy elfogadnám a világ előtt, hogy Magyarország ügye és a magyar nép elveszett.” (83. p.) 1965-ben Mindszenty egészségi állapotának romlása (tuberkulózisban szenvedett) is indokoltta tette volna, hogy a bíboros elhagyja a követséget, ám ez ekkor sem következett be. Casaroli beszámolója szerint „a bíboros erre [az elutazás lehetőségére – H. P.] úgy reagált, nem igaz, hogy egészsége megköveteli a távozást, és tulajdonképpen épp az lenne rosszat az egészségének, ha most el kellene hagynia a követséget” (304. p.). Ezt követően König több látogatást is tett Mindszenty-nél, melynek során együtt kidolgozták azokat a feltételeket, amelyeknek a kormány által történő elfogadása esetén Mindszenty hajlandó lenne elhagyni a követséget. Amennyiben azonban a kormány megtagadná ezek elfogadását, úgy Mindszenty a követségen maradáshoz helyezte kilátásba, amivel König is tisztában volt (445. p.). A szerzők rámutatnak arra, hogy az Apostoli Szentszéken nem aratott sikert Mindszentynek ez a hozzáállása, amely miatt a Vatikán a bíborost rugalmatlannak és elmaradottnak tartotta, aki nem volt hajlandó beletörődni Magyarország és Európa megváltozott viszonyaiba.

Ezt alátámasztja Mindszenty viszonyulása a trianoni békeszerződéshez (1920. június 4.), ugyanis a bíboros nem ismerte el sem ezt, sem pedig az ennek helyébe lépő párizsi békeszerződést (1947. február 10.). A két okmány el nem ismerése a hercegprimás felfogásában nem merült ki abban, hogy – mint ahogyan azt a két világháború közötti magyar politikai kormányzat tette – reménykedett Trianon revíziójában és az igazságosabb békefeltételeknek a megteremtésében, hanem saját magát mindvégig a történelmi Magyarország primásának tartotta, s – a trianoni határváltozás figyelmen kívül hagyásával – a Szent Istvánra visszavezethető egyházmege-határokat vette figyelembe. A további három magyar falut Csehszlovákiának juttató párizsi békeszerződés megkötése után pedig – primási méltóságára hivatkozva – több levelet írt az ezeréves egyházi hierarchia megváltoztatása ellen. Ezek a lépések, melyekkel Mindszenty a saját jogkörén túl kétségtelenül a magyarság érdekeit is védelmezni kívánta, az 1920

utáni több évtized során kialakult, új európai viszonyok közepette nem bizonyultak helyénvalóaknak (648–651. p.). Mindszenty felfogását e tekintetben leginkább talán a XXIII. János pápasága alatt (3. fejezet, 45–93. p.), Burgenland (Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolt része) ügyében 1960. január 22-én írt levele támasztja alá. Ebben a dokumentumban Mindszenty az ellen tiltakozott, hogy a Szentszék új egyházmegyéjét létesítsen Burgenland területén, miután Ausztriával konkordátumot kötött (50–52. p.). 1968. május 17-én hasonló tartalmú levéllel fordult VI. Pálhoz, kérve a pápát, hogy a trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához került Felvidék egyházmegyéinek területét – melyet az esztergomi érsekség legfontosabb részének tartott – ne változtassák meg (490–494. p.). Ez a levél is jól példázza azt, amit a Vatikán Mindszentyvel kapcsolatban megfogalmazott – és amellyel a szerzők is egyetértenek –, hogy a primás figyelmen kívül hagyta a történelmi Magyarország felbomlását.

A dokumentumokból ítélve, Mindszentyt a politikai kérdések mellett foglalkoztatták Magyarország belső viszonyai is. Az erre vonatkozó források VI. Pál pápaságának éveit alatt (5. fejezet, 113–638. p.) íródtak, amikor a levelezés kölcsönössé, s ezzel együtt intenzívvé vált a Szentszék és a bíboros között. Ennek megfelelően a kiadványban közölt dokumentumok túlnyomó többsége ebből az időszakból származik. VI. Pál megválasztását követően Mindszenty hosszú levelet írt az új egyházfőnek, amelyben részletesen bemutatta Magyarország helyzetének alakulását 1945 után. Ebben főként a magyar népesség lélekszámának csökkenésére, és az egyház elleni kormányintézkedésekre tért ki, azzal a céllal, hogy a pápát közbenjárásra bírja a javulás érdekében (122–127. p.). A Magyarország társadalmi helyzetét érintő feljegyzésekben Mindszenty többször visszatért a drasztikus népességszűkülésre és az abortusz kérdésére. Ezek a kérdések napjainkban is aktuálisak, amely két dolgot is bizonyít. Egyfelől azt, hogy a bíboros gondolatai között vannak mindmáig érvényes szempontok még akkor is, ha az államjogi kérdésekben Mindszenty a történelmi hagyományokhoz ragaszkodott, másfelől pedig azt, hogy a Mindszenty-kutatás releváns.

Somorjai Ádám és Zinner Tibor hangsúlyos kérdésként kezelik Mindszenty felfogását a primás alkotmányos, közjogi és politikai szerepvállalásáról (652–662. p.), amelyet a bíboros több ízben megfogalmazott. A szerzők közlik azokat a dokumentumokat is, amelyek érzékeltetik, hogy az amerikai követség, Agostino Casaroli bíboros államtitkár, Franz König bécsi érsek és a washingtoni delegátus, Egidio Vagnozzi érsek véleményét a Mindszenty által felvázolt szerepköréről. Ezzel lehetőséget teremtenek a forráskritikának és annak, hogy a Mindszenty által megfogalmazott primási jogkör szentszéki értelmezésébe is bepillantást nyerjenek az olvasók. A bíboros által elmondottakat úgy lehetne – saját szavaival – összegezni, hogy „Magyarország primásának ezer év óta olyan alkotmányos szerepe van, amelyhez foghatót a világon egyetlen primás sem tölt be. Ezért érthető, hogy az emigráns magyarok tömegei azt követelték, hogy maradjon szenvedő, létében megkérdőjelezett és veszélyeztetett nemzete mellett.” (655. p.) Ez a mondat magában foglalja azt a két tényezőt, amelyet a szerzők a kiadványban hangsúlyoznak, vagyis egyrészt azt, hogy Mindszenty mindvégig a történelmi Magyarország alkotmányos funkciójának birtokával indokolta lépéseit, másrészt pedig azt, hogy a bíboros saját magát az összmagyarság védelmezőjének tekintette. Ezen túl Mindszenty úgy vélte, „a

Prímásnak illetékessége, hogy véleményt nyilvánítson” (177. p.), azaz részt kívánt az országot érintő politikai természetű döntésekben. Az amerikaiak ezt az elgondolást úgy értelmezték, hogy Mindszenty József Magyarország politikai vezetőjének tartja a primást, azaz ebben az esetben önmagát. Hasonlóan vélekedett – a bíboros nyilatkozatai alapján – Casaroli is, aki úgy vélte, Mindszenty a primásnak járó jogkört jóval túlhaladó hatáskört kíván magáénak tudni, amely mintegy a kormányzói jogokkal megegyező, s egyúttal hangot adott annak a nézetének, hogy a vallási és nemzeti érdekeket Mindszentynek külön kellene választania. König érsek úgy emlékezett vissza a Mindszenty által meghatározott primási jogkörre, hogy a bíboros nemzeti szimbólumnak tartja saját magát, a magyar ellenállás jelképének. Vagnozzi washingtoni delegátus úgy látta, hogy Mindszenty olyan alkotmányos elvek mentén ragaszkodott a primási jogköréhez, amelyek a korszakban már nem voltak érvényben, azaz a bíboros ebben az értelmezésben nem volt hajlandó elfogadni a valóságot. A Mindszenty bíboros által megfogalmazott primási szerepre vonatkozó dokumentumok tükrében egyetérthetünk a szerzők értelmezésével (662–670. p.), miszerint Mindszenty „úgy képviselte az állam (jelen esetben az ősi magyar alkotmány, a magyar nemzet) és az egyház összefonódását, hogy nem is vette észre ezt az összefonódást, hiszen nála nemzet és egyház egy tőről fakadt”. (663–664. p.) A szerzők közlik a Mindszenty által 1974 tavaszán, az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítását követően VI. Pál pápának írt – végül el nem küldött – válaszlevelét is (665–667. p.), amely összefoglalja a bíboros nézeteit a primási szerepvállalásáról, ismételten hangsúlyozva, hogy ő az egyetlen alkotmányos képviselője Magyarországnak, s elmozdítását az ezeréves magyar keresztény hagyomány megszakításaként értékeli. Ez is alátámasztja azt, amit a kiadott dokumentumok és a szerzők gondolatai egyaránt érzékeltetnek, hogy Mindszenty inkább a magyar nemzeti, mintsem az egyházi szempontok érvényesítését tűzte ki célul. Az a felfogás, miszerint ő képviseli Magyarországon a szocialista rezsimet ellensúlyozó alkotmányos tényezőt, bírták rá arra is, hogy a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) alatt se akarjon a Vatikánban tartózkodni – ahonnan vélhetően nem térhetne haza –, hanem maradjon az amerikai nagykövetségen, amely Budapest szívében, magyar területen található. Ez korántsem jelenti azt, hogy Mindszenty érdektelen lett volna a zsinat történései iránt, sőt, kiemelt figyelemmel kísérte az eseményeket, és javaslatokat is tett a tárgyalandó pontokat illetően. Casaroli 1964-ben – a Szentszék és Magyarország közötti részleges megállapodásának évében – is több ízben igyekezett rábírni Mindszentyt arra, hogy Rómába menjen. A bíboros álláspontja nem változott. Bár szentszéki felfogásban ez nem tekinthető helyesnek, a magyar történelem szempontjából nézve Mindszenty vitathatatlan emberi nagyságról tett tanúbizonyságot, amikor – nem félve a következményektől – több ízben felszólalt a kommunista berendezkedés és a szovjet megszállás ellen. Tevékenységének gyenge pontja – amint az a kötetből egyértelművé válik – a politikai szerepvállaláshoz való ragaszkodás volt, amely a Vatikánban azt a felvetést eredményezte, hogy Mindszentyt nem vallási, hanem kizárólag személyes, illetve nemzeti érdekek vezérlik. Mindszenty távozására végül 1971. szeptember 28-án került sor, amelyet hosszas előkészítés előzött meg. A szerzők az előkészületek bemutatását követően ezzel a nappal zárják a

forrásközlést, miután ezt követően a bíboros már külföldön (előbb a Vatikánban, majd Bécsben) élt.

Ami a könyv felépítését illeti, a szerzők a közölt forrásokat bőszéges magyarázattal látták el, bemutatva az egyes dokumentumok keletkezésének körülményeit, történeti hátterét. A forráskiadványokban szokványos névmutató mellett a kötet végén megtalálható az abban szereplő legfontosabb személyek rövid életrajza is, amely ugyancsak a háttérismeretek bővítését, és az események keretbe ágyazását segíti.

Összefoglalva, Somorjai Ádám és Zinner Tibor munkája úttörő jellegű, melynek újdonsága abban a merész vállalkozásban rejlik, hogy Mindszenty József bíborost nem a megszokott módon, magyar nemzeti szentként ábrázolják. Ez korántsem értelmezendő úgy, hogy nem ismerik el a bíboros jelentős szerepét a magyar katolicizmus történetében, mint ahogyan nem kérdőjelezik meg Mindszenty helytállását és bátorságát sem, amellyel lehetővé vált, hogy a katolikus egyház tovább éljen a kommunista rezsim idejének Magyarországon is. Hozzátesznek azonban ehhez a tényhez egy nagyon fontos tényezőt, ami a katolikus egyházat, mint egyetemes vallási intézményt képviselő Apostoli Szentszék álláspontja, amely elengedhetetlen az egyházi személyek tevékenységének megítéléséhez. Ezen álláspont tükrében nyilvánvalóvá válik az, hogy Mindszenty egyes lépései, különösen a saját szerepéről alkotott felfogása, ellenkeztek a Vatikán érdekeivel, ezáltal az egyetemes egyházi érdekekkel is.

(ism.: *Hamerli Petra*)

MIKLÓS PÉTER: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt”. Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Budapest – Szeged, Barankovics István Alapítvány – Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, 2014. 108 old.

Miklós Péter tanulmánykötete az utolsó magyar hercegprímás életének rövid, de annál inkább meghatározó időszakáról szól. A kötethez Márfi Gyula veszprémi érsek személyes hangú ajánlást írt, melyből kiviláglik, hogy valójában mekkora érték, hogy Magyarországnak volt egy olyan alakja, mint Mindszenty.

A könyvnek nem célja teljes képet adni a hercegprímás életéről és munkásságáról, hanem kevésbé ismert intézkedéseit és pásztorleveleit mutatja be, ezzel gazdagítva Mindszentyről kialakult tudásunkat. A könyv három külön részből áll. Az első egység a bíboros politikai szerepvállalásáról, a második a Felvidékről kitelepített magyarok védelmében való részvételéről, az utolsó pedig az ellene irányuló koncepciós per ideológiai előkészítéséről szól.

Az első tanulmányban két feljegyzést ismerhetünk meg, melyekből megtudhatjuk a pártok reakcióit Mindszenty 1945. október 18-án (11 nappal esztergomi érseki beiktatása után) kiadott választási körlevelére, melyet az ország összes katolikus templomában felolvastak. A munkáspártok a pásztorlevelet súlyos támadásnak minősítették a demokrácia ellen, kétségbe vonva a főpásztor illetékességét a napi politikába való beavatkozásra. A folytatásban szó esik az 1945-ös földreformról, amely alapjaiban változtatta meg hazánkban a mezőgazdaságot és a földtulajdonosi szerkezetet. Mind-